

GEORGIAN FOUNDATION FOR
STRATEGIC AND INTERNATIONAL STUDIES

დამევი და ჩამორჩენილი ზრდა -
ეკონომიკურის პოსტკომუნისტური ქვეყნების
გამოცდილება და საქართველო

ვლადიმერ პაპავა

99

ეპსკონტის კონკი

საქართველოს სტრატეგიულის და საერთაშორისო ურთიერთობათა კენცენტრი
GEORGIAN FOUNDATION FOR STRATEGIC AND INTERNATIONAL STUDIES

ექსპერტის აზრი

ვლადიმერ პაპავა

დამცვი და ჩამორჩენილი ზრდა –
ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნების
გამოცდილება და საქართველო

99

2018

პუბლიკაცია დაბეჭდა ამერიკის შეერთებული შტატების
საელჩოს ფინანსური მხარდაჭერით. გამოცემაში
გამოთქმული მოსაზრებები ეკუთვნის ავტორებს და
შეიძლება არ ასახავდეს საელჩოს თვალსაზრისს.

ტექნიკური რედაქტორი: არტემ მელიქ-ნუბაროვი

საავტორო უფლებები დაცულია და ეკუთვნის საქართველოს სტრატეგიისა და
საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდს. წერილობითი ნებართვის
გარეშე პუბლიკაციის არც ერთი ნაწილი არ შეიძლება გადაიბეჭდოს არანაირი,
მათ შორის ელექტრონული ან მექანიკური, ფორმით. გამოცემაში გამოთქმული
მოსაზრებები და დასკვნები ეკუთვნის ავტორს/ებს და შეიძლება არ ასახავდეს
საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის
ფონდის თვალსაზრისს.

© საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო
ურთიერთობათა კვლევის ფონდი 2018 წელი

ISSN 1512-4835

ISBN 978-9941-27-876-1

შესავალი

ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ეკონომიკური ზრდის რომელ მოდელს აირჩიეს ეს ქვეყანა. ამ დილემის წინაშე, უწინარეს ყოვლისა, დგანან განვითარებადი ეკონომიკის მქონე ქვეყნები, რომელთა ერთ-ერთი უმთავრესი მიზანია ეკონომიკური განვითარების დონის იმდენად ამაღლება, რომ შესაძლებელი გახდეს მათი გადასვლა განვითარებული ეკონომიკის მქონე ქვეყნების რიგში. ეს პრობლემა აქტუალურია ევროკავშირის შედარებით ახალი წევრი-სახელმწიფოებისთვისაც, კერძოდ, ბულგარეთის, ესტონეთის, ლატვიის, ლიტვის, პოლონეთის, რუმინეთის, სლოვაკეთის, სლოვენიის, უნგრეთის, ჩეხეთისა და ხორვატიისათვის. დამკვიდრებული ტერმინოლოგით ამ ქვეყნების გეოგრაფიულ ერთობლიობას ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპას უწოდებენ. ჩვენი კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე კი, მთავარია არა მათი გეოგრაფიული მდებარეობა, არამედ მათი ეკონომიკური (და, ზოგადად, სოციალურ-პოლიტიკური) წარმომავლობა, მათი ეკონომიკური წარსულის (იგულისხმება მბრძანებლური ეკონომიკა და საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესი) გათვალისწინებით.

ევროკავშირის პოსტკომუნისტურ ქვეყნებს და თანამედროვე საქართველოს, როგორც ცნობილია, აქვთ საერთო ეკონომიკური (და არა მარტო ეკონომიკური) წარსული. კერძოდ, ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნების (ისევე, როგორც ნებისმიერი პოსტკომუნისტური ქვეყნის) და საქართველოს ეკონომიკის საერთო წარსულია მბრძანებლური ეკონომიკა. თავის მხრივ, კომუნისტური ტიპის მმართველობის და მბრძანებლური ეკონომიკის დანგრევის შემდეგ ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპისა და ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნები დადგნენ უმძიმესი რეალობის წინაშე: მათი სანარმოების (განსაკუთრებით მრეწველობაში) უმრავლესობას არ შეეძლო კონკურენტუნარიანი პროდუქციის წარმოება. შედეგად ამ ქვეყნებში ჩამოყალიბდა ნეკროეკონომიკა¹, რომლის არსებობას დიდად უწყობს ხელს სახელმწიფოს მხრიდან ნეკროსანარმოების მხარდაჭერა.

საყურადღებოა, რომ როგორც ევროკავშირის, ისე ყოფილი საბჭოთა კავშირის პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში განხორციელებული ინვესტიციების შედეგად შემოდიოდა და შემოდის არა მარტო

და არა იმდენად უახლესი, არამედ შედარებით მოძველებული (არც-თუ იშვიათად – უკვე გამოყენებული) ტექნოლოგიები, რაც ხელს უწყობს ამ ქვეყნებში ტექნოლოგიური ჩამორჩენილობის შენარჩუნებას². შედეგად ჩამოყალიბდა რეტროეკონომიკა³.

ევროკავშირში შემავალი პოსტკომუნისტური ქვეყნებისთვის, როგორც ამ კავშირის შედარებით ახალი წევრი-სახელმწიფოების-თვის, ისე მთლიანად ევროკავშირისთვის დამახასიათებელია ცოდნის ეკონომიკის დამკვიდრების გზით ინოვაციურ განვითარებაზე ორიენტაციის აღება⁴, რაც „ლისაბონის სტრატეგიაშია“ გაცხადებული⁵. ამ კუთხით საინტერესოა, თუ რამდენად გამოადგება ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნების გამოცდილება სხვა პოსტკომუნისტურ ქვეყნებს და, კონკრეტულად, საქართველოს.

წინამდებარე კვლევის მიზანია ეკონომიკური განვითარების იმ მოდელების გაანალიზება, რომლებიც გამოიყენება ევროკავშირის პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში და თუკი მიზანშეწონილი იქნება, მათი მისადაგება თანამედროვე საქართველოს სინამდვილეს-თან.

დამწევი და ჩამორჩენილი ზრდის მოდელების შესახებ

ეკონომიკურ მეცნიერებაში ეკონომიკური განვითარების⁶ და ეკონომიკური ზრდის არაერთი მოდელია ცნობილი⁷. ერთ-ერთი თანამედროვე კლასიფიკაციის მიხედვით განარჩევენ ეკონომიკური ზრდის სამ ტიპს⁸:

1. „მოწინავე ზრდას“ (“frontier growth”), რომელიც დამახასიათებელია იმ ქვეყნებისთვის (მაგალითად, აშშ-სთვის), რომლებიც ქმნიან თვისებრივად ახალ პროდუქტებს, ახალ ტექნოლოგიებზე დაფუძნებულ წარმოებას (საყურადღებოა, რომ ტერმინი „მოწინავეს“ ნაცვლად ასევე გამოიყენება ტერმინი „წინგაჭრილი“ (“forging ahead”)⁹ ან ტერმინი „დაწინაურებული“ (“Getting Ahead”)¹⁰);
2. „კუდში მიმდევარ ზრდას“ (“coat-tail growth”), რომელიც დამახასიათებელია ნავთობის ან სურსათის ექსპორტიორი ქვეყნების-თვის, რომელთა ეკონომიკურ ზრდას სწორედ ამ პროდუქტების მიწოდება განაპირობებს;

3. „დამწევ ზრდას“ (“catch-up”), რომელიც დამახასიათებელია იმ ქვეყნებისთვის, რომლებიც მინიმალური დანახარჯებით იყენებენ არსებულ ტექნოლოგიებს, რათა წარმოებული პროდუქტების ექსპორტი შეძლონ მაღალშემოსავლიან ქვეყნებში.

ნელია დაეთანხმო დამწევი ზრდის მოცემულ განმარტებას, რადგან არსებული ტექნოლოგიები შეიძლება სულაც არ წარმოადგენდნენ მოწინავე ტექნოლოგიებს, მათ გარეშე კი მოწინავე განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკურ დონემდე დაწევა შეუძლებელი იქნება¹¹, რასაც სამხრეთ კორეის გამოცდილებაც ადასტურებს¹². აქედან გამომდინარე, დამწევ ზრდაში უნდა ვიგულისხმოთ არა უბრალოდ არსებული, არამედ ასევე ახალ ტექნოლოგიებზე დაფუძნებული ეკონომიკური ზრდა¹³.

ცნობილია, რომ დამწევი ზრდა, თავის მხრივ, ხელს უწყობს ეკონომიკურად განვითარებადი და განვითარებული ქვეყნების დაახლოებას, კონვერგენციას¹⁴.

დამწევი ზრდის მოდელი არ ნიშნავს ეკონომიკის უბრალოდ მკვეთრ ზრდას¹⁵. ამ მოდელის მიზანია ქვეყნის ისეთი განვითარება, როცა ეკონომიკურად შედარებით ჩამორჩენილი ქვეყანა ეკონომიკური განვითარების დონით დაწევა მოწინავე ქვეყნებს. ეს მოდელი ეფუძნება განვითარების საკუთარი რესურსების მოძიებას, რისთვისაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება განათლების სისტემის პრინციპულ გაუმჯობესებას, სამეცნირო და საინჟინრო კვლევების ხელშეწყობას¹⁶. ეს, თავის მხრივ, იმისთვისაა საჭირო, რომ მაღალ-პროფესიონალმა კადრებმა ეკონომიკურად განვითარებული ქვეყნებიდან იმპორტირებული ტექნოლოგიების არა მარტო და არა იმდენად წარმატებით გამოყენება შეძლონ, არამედ ამ ტექნოლოგიების შექმნის პროცესში თავადაც აქტიურად ჩაერთონ.

დამწევი ზრდის მოდელის საფუძველზე შესაბამისი ქვეყნები ავითარებენ ეკონომიკის ისეთ დარგებს, სადაც უფრო მეტი დამატებული ღირებულება იქმნება, რაც ხელს უწყობს ამ დარგებში შექმნილი პროდუქციის ექსპორტის გაფართოებას.

დამწევი ზრდის მოდელისგან პრინციპულად განსხვავებულია ჩამორჩენილი ზრდის (“falling behind”) მოდელი¹⁷, რომელიც განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების არა კონვერგენციას, არამედ დაცილებას, დივერგენციას უწყობს ხელს.

როცა რომელიმე ქვეყნის ეკონომიკის სტრუქტურაში დომინირებული ადგილი უკავია შრომატევადი და რესურსტევადი დღვლათის წარმოებას, მაშინ ამ ქვეყნის ეკონომიკის ჩამორჩენილი ზრდის ტენდენციას აქვს ადგილი¹⁸.

ცნობილია, რომ ეკონომიკის დეინდუსტრიალიზაცია¹⁹ იწვევს დამწევი ზრდის ტემპების შენელებას და უარეს შემთხვევაში ჩამორჩენილი ზრდის მოდელზე გადასვლას²⁰.

ჩამორჩენილი ზრდის მოდელი აუცილებლად უნდა განვასხვავოთ ზემოხსენებული კუდში მიმდევარი ზრდის მოდელისაგან, რადგანაც, პირველის თანახმად, ეკონომიკურ ზრდას განაპირობებს არსებული არამონინავე ტექნოლოგიების მაქსიმალური დატვირთვით გამოყენება, მეორეს შემთხვევაში კი, ეკონომიკურ ზრდას უზრუნველყოფს ნავთობპროდუქტების ან (და) სურსათის ექსპორტი. თეორიულად, ჩამორჩენილი ზრდის და კუდში მიმდევარი ზრდის მოდელების „თანაარსებობა“ სულაც არ არის გამორიცხული.

ჩამორჩენილი ზრდის მოდელიდან დამწევი ზრდის მოდელზე გადასასვლელად გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ადამიანისეულ რესურსს. კერძოდ, საქმე ეხება იმ სპეციალისტებს, რომლებიც უნდა გახდნენ დამწევი ზრდის უმთავრესი შემოქმედნი; მათ, როგორც წესი, განათლება მიღებული უნდა ჰქონდეთ განვითარებული ეკონომიკის მქონე იმ ქვეყნებში, სადაც ეკონომიკური ზრდა მაღალ ტექნოლოგიებს ეფუძნება²¹. მათი როლი დიდი იქნება ეროვნული საგანმანათლებლო და სამეცნიერო სისტემის ჩამოყალიბება-განვითარებაში, როცა ქვეყანას თავად შეეძლება საკუთარი რესურსებით დამწევი ზრდის მოდელზე გადასვლა.

კომპინატორული წანამატის კონცეფციის შესახებ

ეკონომიკური ზრდის მოდელების უკეთ გააზრებისათვის მიზანშეწონილია ცნობილი ავსტრიელ-ამერიკელი ეკონომისტის, იოზეფ შუმპეტერის მიერ წიგნში „ეკონომიკური განვითარების თეორია“ შემოთავაზებული ეკონომიკური განვითარების ინტერპრეტაციის გამოყენება. კერძოდ, შუმპეტერის თანახმად, ეკონომიკური განვითარება არის „ახალი კომპინაციების“ განხორციელების პროცესი²². ეს კი გულისხმობს ახალი პროდუქციის და მომსახურების, ახალი წარმოების მეთოდების შექმნას, გასაღების ახალი

ბაზრების და ნედლეულის ახალი წყაროების მოძიებას, წარმოების ახლებურ რეორგანიზებას²³.

ერთი შეხედვით იქმნება შთაბეჭდილება, რომ თანამედროვე ტერმინოლოგიის მიხედვით, ინოვაციის რეალიზაცია მხოლოდ რესურსების ინოვატორის სასარგებლოდ გადანაწილებას მოითხოვს. სინამდვილეში რეალობა ბევრად უფრო რთულია. კერძოდ, შუმპეტერი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ ახალი კომბინაციები, როგორც წესი, წარმოიქმნება ძველი კომბინაციების გვერდით²⁴.

მოყვანილი დებულება გარკვეული აზრით ეწინააღმდეგება იმავე შუმპეტერის სხვა ნაშრომში, კერძოდ, წიგნში „კაპიტალიზმი, სოციალიზმი და დემოკრატია“ შემოთავაზებული და განვითარებული ეკონომიკური დინამიკის თეორიას, რომლის მიხედვითაც, კაპიტალიზმის არსი არის „კრეატიული ნგრევის“ პროცესი, ანუ ეკონომიკური მუტაციის პროცესი, რომელიც პრაქტიკულად უწყვეტად შიგნიდანვე ანგრევს ძველ სტრუქტურას და ქმნის ახალს²⁵. ამ წინააღმდეგობის არსი კი იმაში მდგომარეობს, რომ კრეატიული ნგრევის პროცესის თანახმად, ახალი კომბინაციები მხოლოდ ძველის ადგილს უნდა იკავებდნენ მაშინ, როცა თავად შუმპეტერი ზემოხსენებულ სხვა ნაშრომში (წიგნში „ეკონომიკური განვითარების თეორია“) არ გამორიცხავს ახალი კომბინაციების შექმნას ძველისვე არსებობის პირობებში, როცა ახალი კომბინაციები იყენებენ პრინციპულად ახალ და არა ძველი კომბინაციების მიერ გამოყენებულ რესურსებს²⁶.

როგორც წესი, ჭეშმარიტება სადღაც „შუაში“ უნდა იყოს და ამ „შუის“ არსი ისაა, რომ ახალი კომბინაციების შექმნა და კრეატიული ნგრევის პროცესი ერთ სივრცეში, ერთმანეთის გვერდით მიმდინარეობს, ანუ თანაარსებობენ. ეს კი შესაძლებელია იმ შემთხვევაში, როცა გარკვეულ ძველ კომბინაციებს კრეატიული ნგრევის შედეგად ჩაანაცვლებენ ახალი კომბინაციები, ხოლო სხვა ძველი კომბინაციები აგრძელებენ არსებობას და მათ არა იმდენად ანაცვლებენ, რამდენადაც მათ გვერდით იქმნება ახალი კომბინაციები.

თანამედროვე ეპოქაში, როცა წარმატებით ფუნქციონირებენ ეკონომიკის ისეთი ახალი სექტორები, როგორიცაა კოსმოსის ათვისება, ატომური მრეწველობა და ელექტრონიკა, ახალი კომბინაციებისთვის, როგორც წესი, გამოუსადეგარიც კი არის ძველი

კომბინაციების მიერ გამოყენებული რესურსების მნიშვნელოვანი ნაწილი²⁷.

აშეკარაა, რომ ეკონომიკური სინამდვილის გათვალისწინებით ძველი და ახალი ტექნოლოგიები არცთუ იშვიათად, როგორც ეს უკვე ზემოთ აღინიშნა, „თანაარსებობები“, ანუ ერთდროულად არიან წარმოდგენილი. ხშირ შემთხვევაში, ძველი და ახალი ტექნოლოგიების ეს „თანაარსებობა“ იმითაცაა გარანტირებული, რომ ისინი ერთი და იმავე ქვეყნის სხვადასხვა დარგშია (თუ ქვედარგში) თავმოყრილი, რაც უმთავრესად განპირობებულია განსხვავებული შინაარსის მატარებელი წარმოების საშუალებების გამოყენებით და რაც გამოწვეულია ამ საშუალებების ტექნიკური და ტექნოლოგიური ხასიათის არსებითი განსხვავებებით.

საყურადღებოა, რომ ეკონომიკური კრიზისი, როგორც ამას საერთაშორისო გამოცდილება გვიჩვენებს, ტექნიკისა და ტექნოლოგიების განვითარებას აფერხებს²⁸, რაც სულაც არ არის გასაკვირი, რადგან ეკონომიკური კრიზისის პირობებში ყველაზე მეტად ზარალდება როგორც ფუნდამენტური, ისე გამოყენებითი მეცნიერება²⁹. სწორედ ამიტომ პრინციპულად არ არის გამორიცხული ისეთი ვითარება, როცა კრიზისის დაძლევისთვის და პოსტკრიზისული ეკონომიკური ზრდის უზრუნველსაყოფად განსაკუთრებული მნიშვნელობა სწორედ ძველ კომბინაციებს ენიჭება³⁰. და ეს არც არის გასაკვირი, რადგან ეკონომიკური კრიზისის პირობებში ახალი კომბინაციების რეალიზაციისათვის საჭირო რესურსების ხელმისაწვდომობა ბევრად უფრო შეზღუდულია. შედეგად, ამ ვითარებაში ახალი კომბინაციების რეალიზაცია, სრულად თუ არ არის გამორიცხული, ძნელად მისაღწევი მაინც რჩება.

შუმცეტერისეული ეკონომიკური განვითარების თეორიის გაგრძელებად უნდა ჩაითვალოს „კომბინატორული წანამატის“ («комбинаторное наращение», “Combinatorial Augmentation”) კონცეფცია, რომლის თანახმადაც, კომბინატორული წანამატი ეს არის ისეთი ახალი კომბინაცია, რომელსაც არ ესაჭიროება ძველი კომბინაციის რესურსები, რადგანაც ის თვისებრივად ახალ რესურსებს ეფუძნება³¹.

კომბინატორული წანამატის პროცესის წახალისება სულაც არ უნდა ნიშნავდეს კრეატიული ნგრევის პროცესზე უარის თქმას – პირიქით, იქ, სადაც ეს შესაძლებელია, ახალმა კომბინაციებმა აუცილებლად უნდა ჩაანაცვლოს ძველი.

მაშასადამე, შესაძლებელობის ფარგლებში ძველი ტექნოლოგიების ახლით ჩანაცვლების, ანუ კრეატიული ნგრევის, პროცესის ხელშეწყობა, კომბინატორული წანამატის სტიმულირებასთან ერთად, უნდა გახდეს ეკონომიკური განვითარების უმნიშვნელოვანესი ინსტრუმენტი.

თუკი გავითვალისწინებთ ეკონომიკური ცვლილების ევოლუციური თეორიის რეკომენდაციებს³², მაშინ სახელმწიფოს ეკონომიკურმა პოლიტიკამ, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების სტიმულირების მიზნით, ერთი მხრივ, ხელი უნდა შეუწყოს კომბინატორული წანამატის პროცესს, ხოლო მეორე მხრივ, უნდა შეემნას ისეთი გარემო, სადაც კრეატიული ნგრევის პროცესს ხელოვნური შეფერხებები არ ექნება. ამისათვის საჭიროა სახელმწიფოს მხრიდან აქტიური კომპლექსური ღონისძიებების (განათლების სისტემის არსებითი გაუმჯობესება, ინოვაციური ტექნოლოგიების საბიუჯეტო სტიმულირება, გაკოტრების კანონმდებლობის სრულყოფა და სხვ.) გატარება³³.

საყურადღებოა, რომ, თეორიულად, დამწევი ზრდის მოდელის რეალიზაცია ყველაზე სწრაფად შემპეტერისეული კრეატიული ნგრევის პროცესის გზითაა შესაძლებელი, თუმცა ამ შემთხვევაში დიდია წინააღმდეგობა ძველი კომბინაციების უკან მდგარი ძალების (უფრო კონკრეტულად, მათი მხარდამჭერი პოლიტიკური ძალების) მხრიდან.

კომბინატორული წანამატის პროცესის შემთხვევაში კი ასეთი წინააღმდეგობა ნაკლებია, რადგანაც ძველ და ახალ კომბინაციებს შეუძლიათ თანაარსებობა, რადგანაც ისინი ერთი და იმავე ქვეყნის ეკონომიკის სხვადასხვა დარგშია (თუ ქვედარგში) თავმოყრილი. თავის მხრივ კი, ამ ძველი კომბინაციების კრეატიული ნგრევისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მთავრობის მხრიდან კომბინატორული წანამატის პროცესის ხელშეწყობას, რადგან ამ შემთხვევაში ადგილი ექნება ზოგადად ეკონომიკის ზრდის შედარებით მაღალ ტემპებს, რაც, თავის მხრივ, ხელს შეუწყობს ძველი კომბინაციების საფუძველზე არსებული „ტექნოლოგიური ხაფანგის“ დაძლევას³⁴.

ამ ფენომენის ასახსნელად გავიხსენოთ, რომ „ტექნოლოგიური მახე“ ეწოდება ისეთ მდგომარეობას, როცა ფირმა უპირატესობას ანიჭებს ძველ, ნაკლებად ეფექტიან ტექნოლოგიებს მაშინაც კი, როცა არსებობს უფრო თანამედროვე ტექნოლოგიაზე

გადასვლის შესაძლებლობა³⁵. თავის მხრივ, ტექნოლოგიურ მახეს ქმნის გარემობა, როცა ფირმები უპირატესობას გრძელვადიანზე მეტად მოკლევადიანი ამოცანების გადაჭრას ანიჭებენ; მოკლევადიანი ინტერესების უპირატესობა კი, გრძელვადიანთან შედარებით, უნინარეს ყოვლისა, განპირობებულია პოლიტიკური, სამართლებრივი და მაკროეკონომიკური არასტაბილურობით³⁶. იმისათვის კი, რომ შესაძლებელი იყოს ტექნოლოგიური მახიდან თავის დაღწევა, აუცილებელია მთელი რიგი ლონისძიებების კომპოლექსურად გატარება. კერძოდ, უნინარეს ყოვლისა, სახელმწიფომ ხელი უნდა შეუწყოს საზოგადოებაში ეკონომიკური ოპტიმიზმის განწყობის შექმნას³⁷, რადგან ოპტიმისტი, როგორც ცნობილია, ესწრაფვის მაღალი რისკისადმი შემგუებელი დამოკიდებულების პირობებში მაქსიმალური სარგებლის მიღებას, პესიმისტი კი ცდილობს რისკის მინიმიზაციას გარკვეული, მისაღები და იმავდროულად გარანტირებული სარგებლის მიღების პირობებში³⁸. თავის მხრივ, ეკონომიკური ოპტიმიზმის ამაღლებას ხელს უწყობს ქვეყნის ეკონომიკის მაღალი ტემპებით ზრდა. მაშასადამე, ტექნოლოგიური მახის დასაძლევად დიდი მნიშვნელობა აქვს „ტექნოლოგიურ ნახტომს“, რაც მთავრობის მხრიდან კომბინატორული წანამატის პროცესის ხელშეწყობის შემთხვევაშია შესაძლებელი.

აღსანიშნავია, რომ ეკონომიკური ოპტიმიზმის განწყობის შექმნა ძალზე მნიშვნელოვანია იმ ქვეყნებში, სადაც პოლიტიკური, სამართლებრივი და მაკროეკონომიკური არასტაბილურობის გამო ფირმები უპირატესობას ანიჭებენ არა გრძელვადიანი, არამედ მოკლევადიანი ამოცანების გადაჭრას³⁹. ეს კი იმაზე მეტყველებს, რომ მთავრობის მხრიდან კომბინატორული წანამატის პროცესის ხელშეწყობა სწორედ ამ ქვეყნებისთვისაა განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე.

ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნების ინოვაციური სისტემების გამოცდილება

როგორც ცნობილია, ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნები მეტ-ნაკლებად სრულად არიან ინტეგრირებული ევროკავშირის ეკონომიკურ სისტემაში, ხოლო ზოგიერთი მათგანი უკვე ევროზონის წევრიცაა. ეს, თავის მხრივ, სულაც არ გამორიცხავს,

რომ თანამედროვე ეტაპზე, როგორც ევროკავშირის ქვეყნები და ევროკავშირის ცალკეული რეგიონები, ხასიათდებიან არათანაბარი განვითარებით⁴⁰.

დღეისათვის გაბატონებულია მოსაზრება, რომლის თანახმა-დაც, ევროკავშირის პოსტკომუნისტურმა ქვეყნებმა სრულად დაძლიერ კომუნისტური წარსულის მძიმე მეტკვიდრეობა ნეკროლეკონომიკის სახით, ხოლო რეტროეკონომიკა არ არის ეკონომიკის უმთავრესი მამოძრავებელი სექტორი. სიტუაცია სინამდვილეში ამ ქვეყნებში სულაც არ არის ასე მარტივი.

ამ ქვეყნების ეკონომიკურ განვითარებაზე არსებითი ზეგავლენა იქონია ევროკავშირში შესასვლელედ საჭირო მოსამზადებელ-მა პერიოდმა. კერძოდ, თითქმის ათი წლის განმავლობაში მიზან-მიმართულად მიმდინარეობდა ეკონომიკის რესტრუქტურიზაცია, რომელიც გულისხმობდა საწარმოო დანახარჯების შემცირებას და წარმოების თვისებრივ განახლებას, რათა ის შესაბამისობაში ყოფილიყო ხარისხის ევროპულ და საერთაშორისო სტანდარტებთან (ISO – International Organization for Standardization)⁴¹. ამის შედეგად, შეიძლება ითქვას, რომ ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნების-თვის ნეკროლეკონომიკა, როგორც ასეთი, ძირითადად პრობლემა აღარ არის.

მპრძანებლური ეკონომიკის პირობებში, ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნების უმრავლესობაში, რომლებიც იმავ-დროულად იყვნენ „ვარშავის ხელშეკრულების“ წევრი-სახელმწიფოები (სლოვენიის და ხორვატიის გარდა), შექმნილი იყო საკმაოდ მნიშვნელოვანი სამეცნიერო-ტექნოლოგიური სისტემა, რომელიც უმთავრესად ორიენტირებული იყო სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსის საჭიროებებზე. როცა ვსაუბრობთ ამ ქვეყნების სასტარტო ინიციატივის პოტენციალზე, უწინარეს ყოვლისა გასათვალისწინებელია მაღალკვალიფიციურ მეცნიერთა და ინჟინერთა არსებობა, რომლებიც ჩართული იყვნენ სამეცნიერო-ტექნოლოგიურ სამუშაოებში⁴². ამან, თავის მხრივ, ეს ქვეყნები განსაკუთრებით მიზიდველი (უწინარეს ყოვლისა, აეროკოსმიკურ და ელექტრონულ მრეწველობაში, კავშირგაბმულობის საშუალებათა და რთულ ინსტრუმენტთა წარმოებასა და ქიმიკურ-ფარმაცევტულ დარგში⁴³) გახადა ტრანსნაციონალური კორპორაციებისათვის ჯერ კიდევ მანამ, სანამ ეს ქვეყნები ევროკავშირში შევიდოდნენ. ამ მომენტს გან-

საკუთრებით უნდა გაესვას ხაზი, რადგანაც ევროკავშირში შესვლამდე ამ ქვეყნების შიგა ბაზრები მათი სახელმწიფო საზღვრებით შემოიფარგლებოდა, რაც განაპირობებდა ამ ბაზრების შედარებით მცირე ზომებს. თავის მხრივ კი, როგორც ცნობილია, ამა თუ იმ ქვეყნის შიგა ბაზრების მცირე ზომა, სხვა თანაბარ პირობებში, მნიშვნელოვნად ამცირებს ინვესტიციების ეკონომიკის რეალურ სექტორში განხორციელების მიმზიდველობას. ისიც საყურადღებოა, რომ მოცემული პოსტკომუნისტური ქვეყნები, გარდა იმისა, რომ ჰქონდათ მცირე ზომის შიგა ბაზრები, უშუალოდ ესაზღვრებოდნენ ევროკავშირს, რაც გარკვეულად ზრდიდა დასავლეთევროპელი ინვესტორებისთვის მათ მიმზიდველობას⁴⁴.

სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ მარტო იმის იმედად ყოფნა, რომ ნეოლიბერალური და ნეოკლასიკური მოლოდინის პირობებში ევროკავშირის დიდ ეკონომიკურ სივრცეში ინტეგრაცია თავისთავად საკმარისი უნდა ყოფილიყო ევროკავშირში ინტეგრირებულ ქვეყნებში დამწევი ზრდის მოდელზე გადასასვლელად, მცდარი აღმოჩნდა⁴⁵.

საყურადღებოა, რომ ტრანსნაციონალური კორპორაციების-თვის ძალზე მნიშვნელოვანი იყო ხსენებულ მაღალკულიფიციურ მეცნიერთა და ინჟინერთა, დასავლეთევროპელ კოლეგებთან შედარებით, შრომის დაბალი ანაზღაურება, როცა ნომინალური ხელფასის თანაფარდობა შრომის მნარმოებლურობასთან აშკარად იყო ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნების სასარგებლოდ.

სწორედ ამ ქვეყნების ხსენებული სასტარტო ინოვაციური პოტენციალით გამოივისა და საინვესტიციო მიმზიდველობა იყო ის უმთავრესი ფაქტორი, რამაც გადაწონა ამ ქვეყნების შიგა ბაზრების მცირე ზომით განპირობებული პრობლემები. ამ გარემოებამ ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნები არა იმდენად მომხმარებელ, რამდენადაც უმთავრესად მნარმოებელ ქვეყნებად აქცია.

ევროკავშირის ამ ქვეყნების (კერძოდ, პოლონეთში, სლოვაკეთსა და ჩეხეთში, განსაკუთრებით კი, უნგრეთში) ეკონომიკაში ძალზე მნიშვნელოვანია დასავლეთევროპული კაპიტალის მონაწილეობა⁴⁶. ამ კაპიტალის მოზიდვა კი შესაძლებელი გახდა უმთავრესად სახელწმიფო ქონების პრივატიზაციის გზით. ამ პროცესს ასევე შესაბამისმა საგადასახადო შეღავათებმაც შეუწყო ხელი.

შედეგად, ევროკავშირის პოსტკომუნისტურმა ქვეყნებმა შეძლეს მეტ-ნაკლებად სტაბილური ეკონომიკური ზრდის მიღწევა და საექსპორტო პოტენციალის გაფართოება. იმავდროულად, პრაქტიკულად შეუძლებელია იმაზე საუბარი, რომ ამ ქვეყნებმა ასევე შეძლეს საკუთარი ეროვნული, ინოვაციური სისტემების შექმნა, რადგანაც მბრძანებლური ეკონომიკიდან მემკვიდრეობით მიღებული ინოვაციური პოტენციალი ფაქტობრივად „აითვისეს“ ტრანსნაციონალურმა კორპორაციებმა, საკუთარი და არა შესაბამისი ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე⁴⁷.

ტრანსნაციონალური კორპორაციების დომინირების პირობებში, ეროვნული ინოვაციური სისტემების შექმნისთვის ევროკავშირის პოსტკომუნისტურ ქვეყნებს სულ უფრო ნაკლები რესურსი დარჩათ (თუკი საერთოდ დარჩათ), რის გამოც ეს ქვეყნები ეკონომიკურად და ტექნოლოგიურადაც განვითარებულ (მათ შორის, დასავლეთევროპულ) ქვეყნებზე არიან სრულად დამოკიდებული⁴⁸. ცნობილი ფაქტია, რომ მცირე რაოდენობის რესურსების პირობებში, ინოვაციურ საქმიანობაში წარმატების მიღწევის ალბათობა ძალზე დაბალია, რისი დასტურიცაა, მაგალითად, ის, რომ აშშ-ში ინოვაციური საქმიანობის წარუმატებლობის დონე 90 პროცენტითაა შეფასებული⁴⁹.

ფაქტია, რომ ინოვაციებში ევროკავშირი აშშ-ს და აზის ზოგიერთ ქვეყანას მნიშვნელოვნად ჩამორჩება⁵⁰. ინოვაციური განვითარების მიხედვით, დღეს ევროკავშირს აქვს კარგი პერსპექტივა და ამ მხრივ დამწევი ზრდის ყველაზე დიდი პოტენციალი არის ლუქსემბურგში, შვედეთში, ფინეთში, გერმანიაში, დანიასა და ნიდერლანდებში⁵¹.

დასავლეთევროპული ქვეყნების უმრავლესობაში მიმდინარე კომპინატორული წანამატის პროცესის შედეგად, ამ ქვეყნებისთვის აშკარად პრიორიტეტულად იქცა მაღალ ტექნოლოგიებზე დაფუძნებული ფირმების განვითარების ხელშეწყობა და ტრადიციულ ე.ნ. „დაბალ“ ტექნოლოგიებზე დაფუძნებული წარმოების ევროკავშირის პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში გადატანა. სხვა სიტყვებით რომ ითქვას, თუ კომპინატორული წანამატის პროცესისთვის ზოგადად დამახასიათებელია ძველი და ახალი კომპინაციების თანაარსებობა სხვადასხვა დარგსა თუ ქვედარგში, ევროკავშირის ერთიანი ეკონომიკური სივრცის პირობებში ძველი კონბინაციების

გადატანა უმთავრესად მოხდა ევროკავშირის პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში მაშინ, როცა ზოგიერთ დასავლეთევროპულ ქვეყანაში გამოკვეთილად პრიორიტეტული უმთავრესად გახდა ორიენტაციის აღება მაღალ ტექნოლოგიებზე. მაღალი ტექნოლოგიები კი, როგორც ცნობილია, ეკონომიკური განვითარების განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ფაქტორია⁵².

შედეგად, ევროკავშირის პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში განხორციელებული გამოყენებითი კვლევები უმთავრესად დასავლეთევროპულ ქვეყნებში შექმნილი ტექნოლოგიების ადაპტაციაზეა ორიენტირებული. ეს კი, თავის მხრივ, ხელს უწყობს პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში ჯერ კიდევ არსებული მაღალკვალიფიციური მეცნიერების და ინჟინერების მიგრაციას დასავლეთევროპულ ქვეყნებსა თუ აშშ-ში ბევრად უფრო მაღალი ანაზღაურების საძიებლად.

გარდა ამისა, დასავლეთევროპულ ქვეყნებში შექმნილი ტექნოლოგიების უკეთ ადაპტაციისათვის ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნები სულ უფრო მეტად ხდებიან დამოკიდებული დასავლეთევროპული ნედლეულისა და დანადგარების იმპორტზე. ამ მომენტების გათვალისწინებით შეიძლება დავასკვნათ, რომ ევროკავშირის პოსტკომუნისტური (და არა მარტო) ქვეყნების ეკონომიკაში მკაფიოდ იკვეთება რეტროეკონომიკის ფენომენი.

სამწუხარო ფაქტია, რომ ევროკავშირის პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში ეროვნული ინოვაციური სისტემები სუსტადა განვითარებული⁵³, რის გამოც ამ ქვეყნებისთვის დამახასიათებელია არა იმდენად დამწევი, რამდენადაც ჩამორჩენილი ზრდის მოდელი, როცა ამ ქვეყნების ეკონომიკური განვითარება ტექნოლოგიურად აშკარად ჩამორჩება დასავლეთევროპული ქვეყნების ეკონომიკური განვითარების სტანდარტებს.

მთელ ევროკავშირში დამწევი ზრდის მოდელზე გადასასვლელად გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ინოვაციური პროდუქტების ერთიანი ბაზრის შექმნას⁵⁴.

უკიდურესად ჩამორჩენილი ზრდის მოდელი და საქართველო

ეკონომიკური ზრდის ზემოგანხილული მოდელებიდან საქართველოში პრაქტიკულად არც ერთი არ გამოიყენება, რაც საქართველოს ეკონომიკის განვითარების აშკარად პრიმიტიული

სქემის შედეგია, რომელიც უმთავრესად ქვეყნის ტურისტული პოტენციალის გაზრდაზეა ორიენტირებული⁵⁵.

სამწუხაროდ, საქართველოს ეკონომიკისათვის დამახა-სიათებელია ქრონიკული სიღარიბე⁵⁶ და განუვითარებელი საე-ქსპორტო პოტენციალი (როცა იმპორტი სტაბილურად 3-4-ჯერ აღემატება ექსპორტს, ხოლო სამომხმარებლო კალათაში იმპორ-ტული საქონელი ასევე სტაბილურად 70-80%-ის დონეზეა), ხოლო მოსახლეობისათვის ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს საზღვარგა-რეთ გასული ჩვენივე მოქალაქეების ფულად გზავნილებს⁵⁷. შედე-გად, საქართველოში ჩამოყალიბდა ღარიბი ქვეყნის განვითარების მომხმარებლური მოდელი⁵⁸.

ეკონომიკური ზრდის ის მოდელი, რომელიც დამახასიათე-ბელია თანამედროვე საქართველოსთვის, ჩვენი აზრით, შეიძლება შეფასდეს, როგორც უკიდურესად ჩამორჩენილი ზრდის მოდელი, როცა, სამწუხაროდ, ეროვნული ინოვაციური სისტემა პრაქტიკუ-ლად ჩანასახის მდგომარეობაშია, ხოლო არათუ ინოვაციური ტექ-ნილოგიების გამოყენებაზე, არამედ იმიტაციური, ანუ უკვე შექმ-ნილი ტექნილოგიების გადმოღება-გამოყენებაზეც კი თითქმის შეუძლებელია საუბარი.

ქართული ღვინის ექსპორტის არსებითი გაზრდის ფონზე⁵⁹ შესაძლებელია უკიდურესად ჩამორჩენილი ზრდის მოდელიდან საქართველო გადავიდეს კუდში მიმდევარი ზრდის მოდელზე, რაც ნამდვილად არ არის სახარბიელო პერსპექტივა.

ყველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, აუცილებელია საქართველომ შეიმუშაოს ისეთი სტრატეგია, რომ შესაძლებელი გახდეს უკიდურესად ჩამორჩენილი ზრდის მოდელიდან დამწევი ზრდის მოდელზე გადასვლა, თუნდაც ჩამორჩენილი ზრდის მოდე-ლის, როგორც შუალედური საფეხურის, გავლის გზით.

დასკვნა

ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნები ისევე, როგორც მთლიანად ევროკავშირი, მონაწილეობენ „ლისაბონის სტრატეგიის“ განხორციელებაში, რომლის მიზანიცაა ცოდნის ეკონომიკის შექმ-ნა. ამ სტრატეგიის მიზნების მიღწევაში განსაკუთრებული მნიშვ-ნელობა აქვს დამწევი ზრდის მოდელის გამოყენებას, რომელმაც

უნდა უზრუნველყოს ეკონომიკურად განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების კონვერგენცია.

ჩამორჩენილი ზრდის მოდელი კი, პირიქით, ხელს უწყობს განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების დივერგენციას, რადგანაც ამ მოდელის შემთხვევაში საზოგადოებრივი წარმოების სტრუქტურაში დომინირებული ადგილი უკავია შრომატევადი და რესურსტევადი დოვლათის წარმოებას.

ეკონომიკური ზრდის მოდელების არსის გარკვევაში დიდი მნიშვნელობა აქვს ეკონომიკური განვითარების შუმპეტერისეულ თეორიას, კერძოდ, ძველი კომბინაციების ახლით ჩანაცვლების მექანიზმს. ასევე ყურადსალებია მისივე კრეატიული ნგრევის თეორია.

პრაქტიკიდან გამომდინარე ფაქტია, რომ არცთუ იშვიათად ძველი და ახალი ტექნოლოგიები ამა თუ იმ ქვეყნის ეკონომიკის სხვადასხვა დარგსა თუ ქვედარგში ერთდროულად არის წარმოდგენილი.

თანამედროვე რეალიების გათვალისწინებით, შუმპეტერისეული ეკონომიკური განვითარების თეორიის გაგრძელებას კომბინატორული წანამატის კონცეფცია წარმოადგენს. მის თანახმად, არსებობს ისეთი ახალი კომბინაციები, რომლებისთვისაც ძველი კომბინაციის რესურსები გამოუსადეგარია, რადგანაც ისინი თვისებრივად ახალი რესურსების გამოყენებას საჭიროებენ.

ევროკავშირის პოსტკომუნისტურ ქვეყნებზე მნიშვნელოვანი ზეგავლენა ჰქონდა ევროკავშირში გასაწევრიანებლად საჭირო მოსამზადებელ თითქმის ათწლიან პერიოდს, რომელიც დაეთმო ეკონომიკის რესტრუქტურიზაციას საწარმოო დანახარჯების შემცირებისა და წარმოების თვისებრივი განახლების მიზნით.

მე-20 საუკუნის 90-იანი წლებიდან დაწყებული ევროკავშირისთვის მიზანშეწონილი იყო ინვესტიციების განხორციელება გეოგრაფიულად უშუალოდ მომიჯნავე პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში. კერძოდ, ტრანსნაციონალური კორპორაციებისთვის ხელსაყრელი იყო მოცემული ქვეყნების მაღალკვალიფიციურ მეცნიერთა და ინჟინერთა დასავლეთევროპელ კოლეგებთან შედარებით დაბალი შრომის ანაზღაურება. ამ გზით შესაძლებელი გახდა ევროკავშირის პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში მეტ-ნაკლებად სტაბილური ეკონომიკური ზრდის მიღწევა და საექსპორტო პოტენციალის გაფართოება.

სამწუხაროდ, ამ ქვეყნებმა ვერ შეძლეს საკუთარი ეროვნული ინოვაციური სისტემების შექმნა, რადგანაც მბრძანებლური ეკონომიკიდან მემკვიდრეობით მიღებული ინოვაციური პოტენციალი ტრანსაციონალურმა კორპორაციებმა მხოლოდ საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე აითვისეს.

კომბინატორული წანამატის პროცესმა ევროკავშირის პოსტ-კომუნისტურ ქვეყნებში განსაუტრებული სპეციფიკით იჩინა თავი, როცა ძველი და ახალი ტექნოლოგიები არა უბრალოდ სხვადასხვა დარგსა თუ ქვედარგში „თანაარსებობენ“, არამედ გეოგრაფიულადაც დაშორდნენ ერთმანეთს: ახალი ტექნოლოგიები უმთავრესად ზოგიერთ დასავლეთევროპულ ქვეყანაში იქნა კონცენტრირებული, ძველი ტექნოლოგიები კი უმთავრესად ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნების ხვედრად იქცა.

შედეგად, ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნების დამოკიდებულება დასავლეთევროპული ქვეყნებიდან განსაკუთრებით დანადგარების იმპორტზე იზრდება. აშკარაა, რომ ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკა ტრანსნაციონალური კორპორაციებისთვის საკმაოდ კარგი პოლიგონია რეტროეკონომიკის შესანარჩუნებლად და ამ გზით კომბინატორული წანამატის პროცესის განსახორციელებლად.

ევროკავშირის პოსტკომუნისტური ქვეყნებისთვის უმთავრესად დამახასიათებელია არა იმდენად დამწევი ზრდის, რამდენადაც ჩამორჩენილი ზრდის მოდელი, რაც არის იმის შედეგი, რომ, ამ ქვეყნებში ეროვნული ინოვაციური სისტემები სუსტადაა განვითარებული.

საქართველოში, სამწუხაროდ, ჩამოყალიბდა ლარიბი ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების მომხმარებლური მოდელი, რაც უკიდურესად ჩამორჩენილი ზრდის მოდელის გამოყენებამ განაპირობა.

განვითარების თანამედროვე ეტაპზე იკვეთება საქართველოს უკიდურესად ჩამორჩენილი ზრდის მოდელიდან კუდში მიმდევარი ზრდის მოდელზე გადასვლა, რაც ქვეყნის განვითარებაში ოპტიმიზმის საფუძვლს ნამდვილად ვერ იძლევა. აუცილებელია, რომ საქართველოსთვის პრიორიტეტული გახდეს დამწევი ზრდის მოდელზე გადასვლა.

შენიშვნები

1. Papava V. "Necroeconomics – the Theory of Post-Communist Transformation of an Economy." *International Journal of Social Economics*, 2002, Vol. 29, No. 9-10.
2. Papava V. *Technological Backwardness – Global Reality and Expected Challenges for the World's Economy*. GFSIS Expert Opinion, No. 70, Tbilisi: GFSIS, 2016, <www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/70-expert-opinion-eng.pdf>.
3. Papava V. "Retroeconomics – Moving from Dying to Brisk Economy." *Journal of Reviews on Global Economics*, 2017, Vol. 6, <www.lifescienceglobal.com/independent-journals/journal-of-reviews-on-global-economics/volume-6/85-abstract/jrge/2929-abstract-retroeconomics-moving-from-dying-to-brisk-economy>.
4. Bedianashvili G. "Formation of Knowledge Economy and Innovative Entrepreneurial Policy: Institutional Aspects". *Globalization and Business*, 2017, No. 3 (In Georgian); Burduli V., Abesadze R. "Experience of Transformation of National Innovation Systems in Developed Countries and Directions of its Use in Georgia." *International Journal of New Economics and Social Sciences*, 2017, № 1 (5), <www.drive.google.com/file/d/1gGG8X8JAYL81whVD3focYjGBhGv_-FnW/view>; Berulava G., Gogokhia T. "On the Role of In-House R&D and External Knowledge Acquisition in Firm's Choice for Innovation Strategy: Evidence from Transition Economies." *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, 2016, Vol. 10, No. 3.
5. Мешайкина Е. «Управление инновационными процессами на предприятии». В Инновации в экономике: Текущие научные проблемы Восточной Европы. Под ред. Э. Милош. Lublin: Politechnika Lubelska, 2013, с. 14, <www.bc.pollub.pl/Content/6014/innowacje-ros.pdf>.
6. მაგალითად, Abesadze R. *Economic Development and Economic Regress*. Tbilisi: Publishing House of Paata Gugushvili Institute of Economics, 2014 (In Georgian); de Janvry A., and Sadoulet E. *Development Economics: Theory and Practice*. New York: Routledge, 2016; Roland G. *Development Economics*. New York: Routledge, 2016; Schaffner J. *Development Economics: Theory, Empirical Research, and Policy Analysis*. Danvers: John Wiley & Sons, 2014; Todaro M. P., and Smith S. C. *Economic Development*. Boston: Pearson Education, 2015; Абесадзе Р., Бурдули В. Структурные и инновационные проблемы экономического развития. Тбилиси: Институт экономики имени Паата Гугушвили, 2014.
7. მაგალითად, Acemoglu D. *Modern Economic Growth*. Princeton: Princeton University Press, 2009; Barro R. J., and Sala-i-Martin X. *Economic Growth*. Cambridge: MIT Press, 2004; Hudson E. A. *Economic Growth: How it Works and how it Transformed the World*. Wilmington: Vernon Press, 2015; Weil D. N. *Economic Growth*. Boston: Pearson Education, 2005.
8. Hudson E. A. *Economic Growth: How it Works and how it Transformed the World*, pp. 34-35.
9. Abramovitz M. "Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind." *The Journal of Economic History*, 1986, Vol. 46, No. 2, <www.sites-final.uclouvain.be/econ/DW/DOCTORALWS2004/bruno/adoption/abramovitz.pdf>.

10. Gottinger H.-W. "Economic Growth, Catching Up, Falling Behind and Getting Ahead." *World Review of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 2005, Vol. 1, No. 2.
11. Matthews J. A. "Catch-Up Strategies and the Latecomer Effect in Industrial Development." *New Political Economy*. 2006, Vol. 11, Issue 3, p. 314.
12. Kim L. *Imitation to Innovation: The Dynamics of Korea's Technological Learning*. Boston: Harvard Business School Press, 1997.
13. Abramovitz M. "Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind;" Matthews J. A. "Catch-Up Strategies and the Latecomer Effect in Industrial Development."
14. Korotayev A., Zinkina J., Bogevolnov J., Malkov A. "Global Unconditional Convergence among Larger Economies after 1998?" *Journal of Globalization Studies*, 2011, Vol. 2 No. 2, <www.cliodynamics.ru/download/Korotayev_et_al_JGS_2_2011.pdf>; Lim L. K., McAleer M. 2004. "Convergence and Catching Up in ASEAN: A Comparative Analysis." *Applied Economics*, 2004, No. 36, Issue 2.
15. Papava V. "The Catch-Up Effect and Regional Comparisons of Growth Indicators (With the Eastern Partnership Countries as an Example)." *Problems of Economic Transition*, 2014, Vol. 57, No. 3.
16. Åslund A., Djankov S. *Europe's Growth Challenge*. New York: Oxford University Press, 2017, pp. 143-145.
17. Abramovitz M. "Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind;" Dunford M., Smith A. "Catching Up or Falling Behind? Economic Performance and Regional Trajectories in the "New Europe""; *Economic Geography*, 2000, Vol. 76, No.2; Gottinger H.-W. "Economic Growth, Catching Up, Falling Behind and Getting Ahead;" Kim J. *Catching-up and Falling-behind in Economic Development: A Human Capital Approach*. Discussion Paper Series No. 07-07. Seoul: Institute of Economic Research, Korea University, 2007, April, <www.econ.korea.ac.kr/~ri/WorkingPapers/w0707.pdf>; Nassif A., Feijó C., Araújo E. *Structural Change and Economic Development: Is Brazil Catching Up or Falling Behind?* UNCTAD Discussion Papers No. 211, October, 2013, <www.unctad.org/en/PublicationsLibrary/osgdp20131_en.pdf>; Record R., Kumar P., Kandoole P. *From Falling Behind to Catching Up: A Country Economic Memorandum for Malawi*. Washington, DC: The World Bank, 2018, <www.openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/28683/9781464811944.pdf?sequence=2&isAllowed=y>; Stokey N. L. *Catching Up and Falling Behind*. NBER Working Paper Series 18654, December. Cambridge: National Bureau of Economic Research, 2012, <www.nber.org/papers/w18654.pdf>.
18. Nassif A., Feijó C., Araújo E. *Structural Change and Economic Development: Is Brazil Catching Up or Falling Behind?*, p. 8.
19. მაგალითად, Rowthorn R. E., Wells J. R. *De-Industrialization and Foreign Trade*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
20. Palma, G. "Four Sources of 'De-Industrialization' and a New Concept of Dutch Disease." In *Beyond Reforms: Structural Dynamics and Macroeconomic Vulnerability*. Ed. by J. A. Ocampo. Stanford, CA: Stanford University Press and World Bank, 2005; Rowthorn R., Ramaswamy R. "Growth, Trade and De-Industrialization." *IMF Staff Papers*, 1999, Vol. 46, No. 1, <www.citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.198.8676&rep=rep1&type=pdf>.

21. Kim J. *Catching-up and Falling-behind in Economic Development: A Human Capital Approach*.
22. Schumpeter J. *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung: Eine Untersuchung über Unternehmergeinn, Kapital, Kredit, Zins und den Konjunkturzyklus*. Berlin: Duncker und Humboldt, 1987, p. 219, <www.wertewirtschaft.org/static/literatur/Buch/schumpeter-theorie-der-wirtschaftlichen-entwicklung-eine-untersuchung-ueber-unternehmergeinn-kapital-kredit-zins-und-den-konjunkturzyklus.pdf>; Schumpeter J. A. *The Theory of Economic Development (An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle)*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2012, z. 139; Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры). Москва: Прогресс, 1982, с. 288.
23. Schumpeter J. *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung: Eine Untersuchung über Unternehmergeinn, Kapital, Kredit, Zins und den Konjunkturzyklus*, z. 100-101; Schumpeter J. A. *The Theory of Economic Development (An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle)*, p. 66; Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры), с. 159.
24. Schumpeter J. *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung: Eine Untersuchung über Unternehmergeinn, Kapital, Kredit, Zins und den Konjunkturzyklus*, z. 122; Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры), с. 178.
აქვე აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ შუმპეტერის მოცემული ნაშრომის დედანში (გერმანულ ენაზე) მოყვანილი ეს აზრი შესატყვისადაა თარგმნილი რუსულენოვან გამოცემაში, ხოლო ინგლისურენოვან თარგმანში (Schumpeter J. A. *The Theory of Economic Development (An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle)*, p. 83), სამნუხაროდ, გამორჩენილია.
25. Schumpeter J. A. *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper Perennial Modern Thought, 2008, p. 83; Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. Москва: Экономика, 1995, с. 127.
26. Татаркин А. И., Сухарев О. С., Стрижакова Е. Н. «Шумпетерианская экономическая теория промышленной политики: влияние технологической структуры». Журнал экономической теории, 2017, № 2, сс. 7-8, <www.uiec.ru/content/zhurnal2017/JET/02i2017i01iSuharev.pdf>.
27. Сухарев О. С. «Новые комбинации в экономике и принцип комбинаторного наращения». Экономический анализ: теория и практика, 2013, № 25 (328), с. 9, <www.cyberleninka.ru/article/n/novye-kombinatsii-v-ekonomike-i-printsip-kombinatorogo-narascheniya>.
28. Ibid, c. 2.
29. Ibid, c. 6.
30. Ibid, c. 9.
31. Ibid; Сухарев О. С. «Технологическое развитие и модель эффекта «комбинаторного наращения» (инновационный тип экономического роста и поведение агентов)». В Шумпетеровские чтения. *Schumpeterian Readings. Материалы 4-й Международной научно-практической конференции The Fourth Internation-*

- al Scientific Research Conference Proceedings.* Пермь: Издательство Пермского национального исследовательского политехнического университета, 2014, <www.sr.pstu.ru/files/SchumpeterianReadings2014.pdf>.
32. Nelson R. R., Winter S. G. *An Evolutionary Theory of Economic Change.* Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1982.
 33. Papava V. "Retroeconomics – Moving from Dying to Brisk Economy."
 34. Балацкий Е. В. «Институциональные и технологические ловушки». *Журнал экономической теории*, 2012, № 2, с. 57.
 35. Балацкий Е. В. «Экономический рост и технологические ловушки». *Общество и экономика*, 2003, № 11.
 36. Балацкий Е. В. «Институциональные и технологические ловушки», сс. 56-57.
 37. Балацкий Е. В. «Роль оптимизма в инновационном развитии экономики». *Общество и экономика*, 2010, № 1.
 38. Кесельман Л. Е., Мацкевич М. Г. «Индивидуальный экономический оптимизм/пессимизм в трансформирующемся обществе». *Социологический журнал*, 1998, № 1-2.
 39. Балацкий Е. В. «Институциональные и технологические ловушки», сс. 56-57.
 40. Григорьев Л., Голяшев А., Павлюшина В., Бриллиантова В. Неравномерность развития стран Евросоюза в 2000-х годах. Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики 26, ноябрь. Москва: Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации, 2017, <www.ac.gov.ru/files/publication/a/15555.pdf>; Григорьев Л., Голяшев А., Павлюшина В., Бриллиантова В. Динамика развития регионов Евросоюза. Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики 27, декабрь. Москва: Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации, 2017, <www.ac.gov.ru/files/publication/a/15687.pdf>.
 41. Власкин Г. А., Ленчук Е. Б. «Инновационное измерение промышленной политики стран Центральной и Восточной Европы». *Инновации*, 2005, № 3 (80), с. 66.
 42. Абухович Ю. К. «Инновационная политика в странах Восточной Европы: Проблемы и перспективы». Труд. Профсоюзы. *Общество*, 2011, № 2.
 43. Власкин Г. А., Ленчук Е. Б. «Инновационное измерение промышленной политики стран Центральной и Восточной Европы», с. 66.
 44. Shah S. *Innovation Strategies in Central Europe: A Corporate Perspective.* Centre for the Study of Economic and Social Change in Europe Working Paper No. 18. London: SSEES, UCL, 2002, p. 6, <www.discovery.ucl.ac.uk/17561/>.
 45. Dunford M., Smith A. "Catching Up or Falling Behind? Economic Performance and Regional Trajectories in the "New Europe"" , p. 192.
 46. Власкин Г. А., Ленчук Е. Б. «Инновационное измерение промышленной политики стран Центральной и Восточной Европы», с. 69.
 47. Ibid, с. 66.
 48. Ibid.

49. Миндели Л. «Опыт промышленно развитых стран в регулировании инновационных процессов». В *Инновации и экономический рост*. Под ред. К. Микульского. Москва: Наука, 2002, с. 82.
50. Åslund A., Djankov S. *Europe's Growth Challenge*, pp. 133-135.
51. Ibid, p. 135.
52. Abesadze R. "High Technologies – the Most Important Factor of Economic Development." In *Meandry współpracy sieciowej w Europie śródkowej i wschodniej*. Ed. by S. Partyckи. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2014.
53. Власкин Г. А., Ленчук Е. Б. «Инновационное измерение промышленной политики стран Центральной и Восточной Европы».
54. Åslund A., Djankov S. *Europe's Growth Challenge*, pp. 139-141.
55. Papava V. *Georgia's Economy: From Optimism to Primitivism*. GFSIS Expert Opinion No. 70, Tbilisi: GFSIS, 2017, <www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/75-expert-opinion-eng.pdf>.
56. Kakulia M., Kapanadze N., Khurkhuli L. *Chronic Poverty and Income Inequality in Georgia*. Tbilisi: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2017, <www.gfsis.org/files/library/pdf/English-2509.pdf>.
57. Kakulia Merab (2007). "Labour migrants' remittances to Georgia: Volume, structure and socio-economic effect." *Georgian Economic Trends*, October, <www.gfsis.org/media/download/geplac/Georgian_Economic_Trends/October_2007/October_2007_e.pdf>.
58. Papava V. "Necroeconomics of Post-Soviet Post-Industrialism and the Model of Economic Development of Georgia and Russia." *Journal of Business and Economics*, 2015, Vol. 6, No. 5, pp. 978-979, <www.academicstar.us/UploadFile/Picture/2015-7/20157313847837.pdf>.
59. მამულაშვილი ც., „ღვინისა და ბრენდის ექსპორტის 2015 წლის მონაცემები“, ღვინის ეროვნული სააგენტო, 2016, <www.georgianwine.gov.ge/upload/file/1451973647-Export%20-%202015.pdf>; ქართული ღვინო, ღვინისა და ალკოჰოლიანი სასმელების ექსპორტის 2016 წლის მონაცემები, ღვინის ეროვნული სააგენტო, 2017, <www.georgianwine.gov.ge/upload/file/1483517495-Exp16.pdf>.